
Пламен Парашкевов / Plamen Parashkevov

ЦЕНТРАЛНА АЗИЯ В ГЕОПОЛИТИЧЕСКАТА
ТРАНСФОРМАЦИЯ НА ПОСТСЪВЕТСКОТО
ПРОСТРАНСТВО

*Central Asia geopolitical transformation in the
post Soviet space*

The place and role of Central Asia in today's modern geopolitics structure are defined by complex factors. Ethnic and country borders, being two different things nowadays bring many large societies from others ethnicities living all together. The differences between them as well as the subject for the water resources are one of the main conflict resources, appearing in Central Asia region. Overcoming the problem from the recent past is being a long process that is influenced the huge geopolitics tension in the region from factors which interests are in of post Soviet areas and its petrol and gas resources. An important element in Central Asia's geopolitics is also the dynamic changes in Geography's energy infrastructure. It gives not only the proportion of the region forces but also shows the transformation of some of the countries into different geopolitics units.

Key words: Central Asia, geopolitical transformation, post Soviet, energy infrastructure

“Безредиците в Киргизстан не спират”, “Насилието в Киргизстан ескалира”, “Нарастват жертвите на етническите сблъсъци в Киргизстан”. Това са само част от заглавията в пресата, акцентиращи върху ескалацията на напрежението в централноазиатската република от пролетта и лятото на 2010 г. Кризисната ситуация в страната за пореден път поставя редица въпроси, свързани с геополитическата трансформация на постсъветското пространство, нейния интензитет, посока и характер, определящи в голяма степен съвременните параметри на протичащите в рамките на страните от Централноазиатския регион политикогеографски, социалноикономически и етноконфесионални процеси. Кой са причините, за превръщането на региона в част от “Евразийските балкани”? Каква е ролята на съветското наследство в регионалните отношения? Кой са външните фактори упражняващи въздействие върху региона и какви са техните интереси? Това са само част от онези въпроси, чиито отговор е за-

дължителен за разбирането на мястото и ролята на Централна Азия в съвременната геополитическа структура на света.

Перманентният конфликтогенен характер, с който е натоварен процеса на интегрирането на Централноазиатския регион в съвременната политическа карта на света е обусловен от комплекс от фактори, част от които са заложили още през 20-те години на XX в., когато се формират централноазиатските съветски републики. Несъвпадението между етническите и държавните граници, води до това, че във всички държави от региона живеят големи общности от другите „държавнотворчески“ етноси. С изключение на Узбекистан, където значително етническо малцинство са таджиките, и Казахстан, където русите са 23,7% от населението, в останалите средноазиатски държави най-многочислената етническа диаспора е тази на узбеките. Наличието на големи етнически общности, живеещи по границата със своята „държава-майка“ продължава да бъде мощен конфликтогенен фактор. Такъв е случаят с проблемните отношения между Узбекистан и Таджикистан, заради Бухара и Самарканд, населени предимно с таджики. Киргизстан продължава да счита като основна опасност за териториалната цялост на страната, компактното узбекско малцинство, в южната част, по границата с Узбекистан. Нерешен проблем са и съществуващите в Узбекистан и Киргизстан етнически анклави (узбекските ексклави Сох и Шахимардан и таджикския анклав Ворух на територията на Киргизстан, както и киргизкото селище Барак в Узбекистан). Откъснати от основната територия на своите републики, жителите на тези селища се сблъскват със сериозни проблеми, свързани с преминаването на държавната граница, функционирането на икономиката и социалната сфера. Все още не е завършил и процесът на делимитация на границите, най-вече тези между Узбекистан, Таджикистан и Киргизстан, което допълнително изостря напрегнатите отношения между тези държави¹.

Преодоляването на проблемите, наследени от близкото минало, се явява продължителен и труден процес, повлиян и от значителния геополитически натиск, осъществяван върху региона от страна на международните фактори, заинтересовани от контрола над постсъветското пространство. САЩ виждат в новите държави възможност за формирането на „санитарен кордон“ по периферията с Русия и пряко участие в усвояването на техните енергийни ресурси. Китай също недвусмислено заявява своите интереси, които са не само икономически, но и пряко свързани с опасността от ислямския фундаментализъм. В огромната западна китайска провинция Синцзян живеят милиони мюсюлмани от уйгурското малцинство, които се борят за автономия. Това обяснява, както интереса на Пекин ислямисткото влияние в Централна Азия да бъде редуцирано до минимум, така и институционализирането на неговото влияние в Средна Азия чрез Шанхайската организация за сътрудничество, създадена през юни 2001 г.² В нея, освен Китай, влизат Казахстан, Киргизстан, Таджикистан,

Узбекистан и Русия. Последната съсредоточава своите усилия към укрепването на стратегическите си позиции в “близката чужбина”, чийто идеологически образ намира изражение в проекта за “Новия Среден Изток”.

Създаването на този макрорегион според Крупнов³, “следва да се осъществи на основата на ускорената индустриализация и системното сътрудничество между Русия, Индия, Китай, Иран, Афганистан, Пакистан, Монголия, Казахстан, Туркменистан, Киргизстан, Таджикистан, Азербайджан и Турция. Основният смисъл на формирането на подобен макрорегион е създаването на единно геоикономическо и геокултурно пространство, изключващо каквито и да било геополитически преразпределения и разделяния и освободено от егоистичните геостратегически задачи на отделните страни-участнички. Тоест, макрорегионът следва да се превърне от плацдарм на геополитически сблъсъци и инструментално използване от отделни държави, в „ядро” на Централноевразийския общ пазар и форум за диалог на участващите в него цивилизации и народи.” Географията на този проект, не скрива нарасналите лидерски амбиции на Русия отвъд постсъветското пространство.

В определянето на векторите на икономическо и политическо взаимодействие, заявяват своя интерес и такива субрегионални сили, каквито са Иран и Турция. Силен аргумент в тази посока Техеран вижда в заинтересоваността на постсъветските републики от морските терминали на брега на Персийския залив като едно от продълженията на Великия път на коприната. Благоприятна възможност за регионално влияние открива и Турция на основата на етническата, културна и езикова близост със страните от Централна Азия.

Независимо от спецификата на отделните визии за значението и бъдещето на централноазиатското пространство, в основата си те са продиктувани от желанието за достъп до неговите петролни и газови богатства, които съставляват 3,9% от световните запаси на нефт и 4,3% от световните запаси на природен газ⁴. По данни на “Бритиш Петролиум” в началото на 2009 г. обемът на доказаните запаси на нефт в Казахстан е 6,5 млрд. т, което представлява 3,2% от световните запаси⁵. Прогнозните запаси на нефт само в находищата, разположени в казахстанския сектор на Каспийско море, са повече от 17 млрд. т, а на територията на цялата страна между 20–25 млрд. т. С най-големи надежди в следващите години, за ръст на добивите, са натоварени двете гигантски находища Тенгиз и Кашаган. Днес Тенгиз е находището с най-голям дял в казахстанския нефтодобив – над 1/3. През 2008 г., то дава 17,3 млн. т, а през 2009 г. – 22,5 млн. т, като се прогнозира, че през 2016 г., добивът ще достигне 36 млн. т годишно. Кашаган е най-голямото находище, откривано в света през последните четири десетилетия. Данните за обема на запасите му варират от 1 млрд. т до 10 млрд. т. Очакванията са промишленият добив да започне през 2012 г., а максималният добив от 50–75 млн. т, да бъде достигнат след 2015 г.⁶ Освен това, значителни са и запасите на природен газ на територията на страната. По данни

на “Бритиш Петролиум” в началото на 2009 г. те са 1,82 трлн. куб. м, или 1,7% от световните⁷. От такъв порядък са и тези на територията на Туркменистан (1,6% от световните) и Узбекистан (1,15%).

Анализът на представените данни, показва обаче, че по запаси на енергоносители, Централна Азия не може да конкурира Персийския залив, където са съсредоточени около 65% от световните запаси на нефт, както и газовите находища на Русия, които са почти 1/3 от откритите световни запаси на природен газ. Въпреки това интересът към енергийните ресурси на Каспийско море непрекъснато расте, тъй като разработването им се разглежда като една от възможностите за диверсифициране на световния нефто-газов пазар⁸. Допълнително стратегическото местоположение на Централна Азия, между основните сегашни и бъдещи пазари на нефт – Европа и Азия, фокусира интересите на глобалните и регионалните държави към региона. При тези условия, ключово значение има не толкова количеството на енергийните суровини, колкото възможността за пряко участие в разработването им, както и контролът върху транспортните комуникации за техния пренос. В това отношение зоната на Каспийско море през 90-те години на XX в. и началото на XXI в. едновременно е поле на разширяващо се по обхват и състав на участие сътрудничество, и същевременно арена на съперничество между извънрегионалните сили. Енергийните и транспортни инфраструктурни проекти реализирани през този период, категорично показват мащаба на извършващата се геополитическа трансформация на централноазиатското пространство, в посока на отдалечаване от руската сфера на влияние.

Един от основните ѝ вектори на развитие, стъпва върху стратегията на САЩ за възраждането на “пътя на коприната” в рамките на програмата ТРАСЕКА. Стремещът е транспортния коридор Изток-Запад, да улесни откъсването на региона от орбитата на Русия. Въпреки свързването на китайската железопътна мрежа с казахстанската и на туркменската с иранската, като елемент от неговото трасиране, все още не може да се говори за наличието на сериозни товаропотоци (съпоставими с обема на товарите, минаващи през територията на Русия). Превръщането на тези маршрути в предпочитани за товародателите, както по отношение на сроковете за доставка, така и на цената, изисква значителни усилия, тъй като Русия също се стреми да осигури най-благоприятни условия за тяхното привличане, като ускорено модернизира своята Транссибирска жп магистрала⁹.

Съществен елемент в процеса на геополитическата метаморфоза на Централна Азия са и динамичните промени в географията на енергийната инфраструктура. Те дават не само индикация за съотношението на силите в региона, но показват и постепенното трансформиране на част от държавите в самостоятелни геополитически единици, които ясно съзнават, че за утвърждаването им като такива, е необходимо да провеждат балансирана външна политика, основаваща се на националния интерес.

Казахстан е убедителен пример в това отношение. След разпадането на СССР страната категорично демонстрира своята воля, да надскочи ролята на пасивен участник в конструирането на централноазиатското пространство. Тя се опитва да придаде максимална тежест на своята държавна територия чрез диверсифициране на пътищата за износ на енергийните си ресурси. В началото на 90-те години на миналия век, единствената ѝ възможност за износ на нефт на международните пазари е нефтопроводът Атирау-Самара. Икономическата зависимост на Казахстан от руските тръбопроводи нараства и с изграждането на нефтопровода Тенгиз – Новоросийск в началото на XXI в. Пряк резултат от това е присъединяването на страната към петролопровода Баку – Тбилиси – Джейхан, като част от търсенето на варианти за преодоляването на тази зависимост. Първият казахстански нефт постъпва в системата Баку – Джейхан през октомври 2008 г. За 2009 г. по този маршрут са транспортирани 1,9 млн. т петрол от находището Тенгиз. Очаква се това количество да нарасне след влизането в експлоатация и на находището в Кашаган, което би оправдало изграждането на нефтопровод по дъното на Каспийско море¹⁰. От 2006 г. влиза в експлоатация и нефтопроводът Атасу – Алашанкоу, позволяващ износа на нефт за Китай. Не бива да се бърза обаче с мажорните оценки за перспективите пред източното направление на казахстанската външна политика. Те силно се влияят от развитието на въпроса за контрола на водните ресурси, който е един от източниците на конфликтен потенциал в Централноазиатския регион, като засяга и отношенията между Казахстан и Китай. Проблемите са свързани най-вече с използването на граничните реки Иртиш и Или. Казахстан е обезпокоен от активното хидротехническо строителство по течението на двете реки на територията на северозападен Китай и неговото нежелание да бъде подписано споразумение със съседите за експлоатацията на общите водни ресурси.

Въпреки противоречивата роля на Китай в региона, той продължава да бъде мощно гравитационно поле за централноазиатските държави. През декември 2009 г. е открит газопроводът от Туркменистан до Китай, пресичащ територията на Узбекистан и Казахстан. Тръбопроводът поставя началото на нова епоха в газовия експорт на централноазиатските републики, който за първи път тръгва на изток и получава излаз на огромния китайски пазар. Неговата реализация позволява на трите страни да започнат провеждането на независима политика по отношение на газовия си износ. Предвижда се пълната мощност на съоръжението от 40 млрд. куб. м годишно да бъде достигната през 2013 г. От тях 30 млрд. куб. м ще осигурява Туркменистан, а 10 млрд. – Казахстан и Узбекистан. В началото на 2010 е открит и втори газопровод между Туркменистан и Иран, който ще увеличи туркменистанският износ за северните ирански провинции от досегашните 8 млрд. куб. м годишно до 14, а впоследствие и до 20 млрд. куб. м¹¹. Освен това през пролетта на 2008 г., Туркменистан, Пакистан, Афганистан и Индия подписват споразумение за изграждането на

Трансафганистанския газопровод, в резултат от провешите се преди това в Исламабад преговори между техни представители, който представлява още една алтернатива за износ на туркменски газ. Независимо от резервите по отношение на неговата реализация, той е поредното свидетелство за нарасналата роля на централноазиатските държави в регионалните отношения.

Те все по-ясно осъзнават, че като част от едно ново политикогеографско пространство, в което се пресичат различни по своя характер и посока интереси, са длъжни да провеждат многовекторна външна политика, като условие за геополитическата им самостоятелност. Трудният характер на този процес, обусловен от представения по-горе комплекс от фактори, обяснява продължителната и болезнена геополитическа трансформация на региона.

БЕЛЕЖКИ

¹ Шентов, А. Етническите конфликти в Централна Азия – В: <http://geopolitica.eu/2008/broi42008/390-etnicheskite-konflikti-v-tsentralna-aziya>

² Димитров, П. Централна Азия между Русия, САЩ и Китай – В: <http://geopolitica.eu/2004/broi12004/12-tsentralna-aziya-mezhdu-rusiya-sasht-i-kitay>

³ Крупнов, Ю. Проектът за Новия Среден Изток, като свръхзадача на руската геополитика – В: <http://geopolitica.eu/spisanie-geopolitika-broi-1-2009/297-proektat-za-noviya-sreden-iztok-kato-svrazhadacha-na-ruskata-geopolitika>

⁴ <http://www.mineral.ru>

⁵ http://www.oilcapital.ru/news/2009/06/161041_140389.shtml

⁶ Димитров, П. Проектите „Набуко” и „Южен поток” в контекста на променящия се газов пазар – В: <http://geopolitica.eu/2010/broi32010/921-2010-08-05-07-42-24>

⁷ www.oilcapital.ru/news/2009/06/161041_140389.shtml

⁸ Златев, В., К. Денчев. Нефт, газ и геополитика. Каспийския и Балканския геополитически възли. София, 2000.

⁹ Мирзаев, Р. Транспортни комуникации и геополитика в региона на „Великия път на коприната” – В: <http://geopolitica.eu/2006/477-transportni-komunikatsii-i-geopolitika-v-regiona-na-velikiya-pat-na-koprinata>

¹⁰ Димитров, П. Каспийският нефт в лабиринтите на черноморската тръбопроводна геометрия – В: <http://geopolitica.eu/2010/broi22010/860-kaspiyskiyat-neft-v-labirintite-na-chernomorskata-traboprovodna-geometriya>

¹¹ Пак там.